

РАҚС ТЕАТРИ: ПЛАСТИКА ВА ДРАМАТУРГИЯ СИНТЕЗИ

Пахрудинова Каромат Пазилдиновна

Ўзбекистон давлат хореография академияси 1-курс таянч докторанти

Аннотация: *Рақс театри саҳна санъатининг ўзига хос йўналиши бўлиб, унда пластик ҳаракат ҳиссиётлар, гоёлар ва сюжетларни ифодалашнинг асосий воситасига айланади. Ушбу мақолада рақс театри феномени, турли маданиятларда рақс театрининг тарихий ривожланиши, эволюцияси, унинг тарихи, ривожланиши ва бошқа санъат турларига таъсири кўриб чиқилади. унинг асосий стилистик хусусиятлари ва замонавий санъатга таъсири кўриб чиқилади. Дунёнинг етакчи рақс театрларининг хусусиятлари, замонавий саҳна хореографияси ривожига таъсири таҳлил қилинади. Ушбу жанрнинг асосий ривожланиш тенденциялари ва йўналишлари, шунингдек, унинг маданий макондаги ўрни таҳлил қилинади.*

Калит сўзлар: *рақс театри, замонавий рақс, саҳна санъати, хореография, драматургия, пластик ифода, жисмоний театр, пластика, постмодерн хореография, рақснинг санъатга таъсири, мултимедиа спектакллари, эстетика спектакллари, экспериментал спектакллар.*

Кириш

Рақс театри: ҳаракат ва туйғу санъати. Рақс театри хореография, драма, мусиқа ва тасвирий санъатни ўзида мужассам етган саҳна санъатининг ўзига хос шаклидир. Рақс театри - бу саҳна санъатининг ўзига хос шакли бўлиб, унда тана ҳаракати гоёлар, ҳис-туйғулар ва воқеаларни ифодалашнинг асосий воситасига айланади. Марказий элемент сўз бўлган анъанавий театрдан фарқли ўлароқ, рақс театри пластика, ритм, ҳаракат ва визуал идрокга эътибор қаратади.

Рақс театри хореография, драма, мусиқа ва сценография элементларини бирлаштирган ноёб жанрдир. Рақс театри - ижро санъатининг ўзига хос тури бўлиб, унда асосий экспрессив восита ижрочининг танаси ҳисобланади. Асосий ифода воситаси сўз бўлган анъанавий театрдан фарқли ўлароқ, рақс театрида ҳикоя ва ҳиссиётлар пластик ҳаракатлар орқали узатилади. Сўзлар асосий рол ўйнайдиган анъанавий драматик театрдан фарқли ўлароқ, рақс театрида ҳикоя ҳаракат, имо-ишора, ритм ва мусиқа орқали узатилади.

Бу жанр жадал ривожланиб, жаҳон саҳнасини замонавий балет, жисмоний театр ва спектакл каби янги шакл ва йўналишлар билан бойитиб бормоқда. Рақс театри санъатни чуқур идрок этишга ёрдам беради, томошабинга сўзсиз ҳиссий ва семантик контекстга киришга имкон беради.

Рақс театри жанр сифатида анъанавий театр ва хореография чорраҳасида пайдо бўлган. Классик балет ёки драматик театрдан фарқли ўлароқ, у пластик ифодага таянади, унда раққосанинг танаси ҳиссиётлар ва сюжетларни етказиш учун асосий

воситага айланади. Бугунги кунда рақс театрлари дунёнинг кўплаб мамлакатларида ўзига хос мактаб ва анъаналарни шакллантиради.

1. Рақс театрининг пайдо бўлиши ва ривожланиши тарихи. Рақс театри узоқ ва ранг-баранг тарихга эга. Рақс театрининг илдизлари қадимги маросим томошаларига бориб тақалади, уларда ҳаракат худолар ва табиий кучлар билан алоқа воситаси бўлиб хизмат қилган. Қадим замонларда ҳам рақс худолар билан мулоқот қилиш, шунингдек, ҳис-туйғуларни ифодалаш ва ҳикоя қилиш учун ишлатилган. Турли маданиятларда рақс элементлари театрни ажралмас қисмига айланган. Масалан, Қадимги Юнонистонда театр томошалари рақс ва мусиқа жўрлигида бўлган хорларни ўз ичига олган.

Европа ва Осиёда театрни ривожланиши билан рақс опера, балет, мюзикл каби жанрларда ҳам ўз ўрнини топди. Бироқ, 20-асрда авангард ҳаракатларнинг ривожланиши билан рақс сахнада мустақил рол ўйнади ва алоҳида театр жанрига айланди. Рақс театрининг ривожланиш йўллари халқ анъаналари ва балет санъатида топиш мумкин.

Вақт ўтиши билан рақс театр спектаклларининг бир қисмига айланди ва 20-асрда Айседора Дункан, Мери Вигман ва Пина Бауш каби инноваторлар туфайли мустақил мақомга эга бўлди. Бу даврда рақс театрининг асосий йўналишлари, жумладан, замонавий рақс, жисмоний театр ва постмодерн хореография пайдо бўлди.

20-асрда бу жанр Пина Бауш, Марта Грем ва Мерсе Суннингҳем каби хореографларнинг тажрибалари туфайли мустақил аҳамиятга эга бўлди. Уларнинг асарлари янги театр йўналишига асос солди, бу ерда ҳаракат нафақат спектаклнинг ҳамроҳлиги, балки унинг асосий семантик элементига айланади.

Асосий стилистик хусусиятлар. Рақс театри турли хореографик ва театр мактаблари элементларини бирлаштиради. У қуйидагиларни ўз ичига олиши мумкин:

- Классик балет техникаси;
- Замонавий ва экспериментал хореография;
- Пантомима ва драматик театр элементлари;
- Сценографик ва мултимедиа технологияларидан фойдаланиш.

Рақс театрининг асосий хусусияти унинг кўп маънолилигидир - томошабин спектаклни оғзаки мулоқот орқали эмас, балки ҳиссиётлар ва уюшмалар даражасида изоҳлайди.

Замонавий ижодий маҳсулотлар кўпинча рақс, театр, тасвирий санъат ва ҳатто технология ўртасидаги чегараларни йўқ қилади. Лойиха ишлаб чиқаришлари, видео проекциялардан фойдаланиш, интерактив элементлар ва янги медиа технологиялари билан алоқалар рақс театрида ижодий тажрибалар учун янги уфқларни очади.

Кўпгина замонавий рақс жамоалари бошқа санъат турлари - мусиқа, расм, кино ва ҳатто адабиёт билан ҳамкорлик қилиш имкониятларини фаол равишда ўрганмоқда. Рақс театри нафақат ўйин-кулги, балки ижтимоий ва сиёсий масалаларни ифодалашнинг кучли воситасига айланиб бормоқда, бу эса ушбу санъатнинг жадал

ўзгариб, янгиланиб бораётган дунёда долзарб ва талабчан бўлиб қолишига имкон беради.

2. Дунёнинг етакчи рақс театрлари Замоनावий дунёда замоनावий рақс ва балетга ихтисослашган кўплаб театрлар мавжуд. Улардан баъзилари аллақачон айтиб ўтилган, аммо бошқа муҳим гуруҳларга эътибор қаратиш лозим:

- Tanztheater Wuppertal Pina Bausch (Германия) – Пина Бауш томонидан яратилган театр, ўзининг экспериментал ёндашуви, пластика, актёрлик ва чуқур психологик мавзулар уйғунлиги билан машхур.

- Martha Graham Dance Company (АҚШ) энг қадимги ва энг нуфузли замоनावий рақс компанияларидан бири бўлиб, Марта Грахам меросини давом эттиради. Унинг йўналиши замоनावий модерн-рақс бўлиб, икки асосий тушунча: контракшен(contraction)- кичрайтириш ва релиз(release)- узайтириш, кенгайтириш бўйича олиб борилган.

- Akram Khan Company (Буюк Британия) – ҳинд Катҳак рақси ва замоनावий рақс аъёналарини ўзида мужассам этган театр.

- Compagnie Marie Chouinard машхур канадалик хореограф Мари Шуинар (Канада) асос солган - труппа ўзининг авангард пластиклиги ва ҳаракатга ноанъанавий ёндашуви билан машхур.

- Nederland Dans Theater (NDT): Гаагада жойлашган етакчи замоनावий рақс театрларидан бири. НДТ ўзининг инновацион ишлаб чиқаришлари ва бутун дунё бўйлаб гастрол сафарлари билан машхур бўлиб, ҳар йили 150 000 дан ортиқ томошабинни жалб қилади.

- Гуангдонг замоनावий рақс театри (Хитой): Бу театр бир неча бор халқаро фестивалларда ўз спектаклларини намойиш этиб, томошабинлар ва танқидчилардан юқори баҳо олган.

- Киев замоनावий балети (Украина): Академик замоनावий хореография театри, Радун Поклитарун асос солган. Театр ўзининг жасур экспериментлари ва классик сюжетларнинг ўзига хос талқини билан машхур бўлиб, Украинада ҳам, чет элда ҳам гастролларда жуда фаол.

Бу театрлар юқорида тилга олинганлар қатори жаҳон маданиятига салмоқли ҳисса қўшиб, замоनावий рақсни ривожлантириш ва оммалаштиришда давом етмоқда.

Ўзбекистонда ҳам миллий, ҳам замоनावий рақс санъатини ривожлантириш ва оммалаштиришга салмоқли ҳисса қўшаётган бир қанча рақс театрлари мавжуд. Қуйида улардан баъзилари келтирилган:

"Офарин" рақс театри. Тошкент, Ўзбекистон. Миллий рақс санъатини жаҳон халқларининг замоनावий йўналишлари ва рақслари билан синтез қилади. Гуруҳ ўзбек хореография билим юртининг 25 нафар битирувчисидан иборат бўлган .

Лилия Севастянова рақс театри. Тошкент, Ўзбекистон. 1982-йилда хореографик студия сифатида ташкил етилган театр замоनावий жаҳон рақс санъати элементларини ўзида мужассам етган ноёб спектакллари билан машхур .

"Фантазия" рақс театри. Фарғона, Ўзбекистон. Рақс театри ўзининг жонли спектакллари ва рақс соҳасида 30 йилдан ортиқ тажрибаси билан машҳур бўлган .

"Тумор" ансамбли -Тошкент, Ўзбекистон. Ёш балет ансамбли замонавий Ўзбекистон халқларининг рақс санъатини ифодаловчи қўл ҳаракатлари ва бой мимикаларга урғу беради .

Бу гуруҳлар Ўзбекистоннинг рақс анъаналарини сақлаш ва ривожлантириш, замонавий санъатга интеграциялашувига фаол ҳисса қўшиб келган ва келмоқда.

“Тановар” рақс театри- ўзбек халқ рақси анъаналари ва замонавий хореография элементларини ўзида мужассам этган Марказий Осиёдаги етакчи сахна санъати марказларидан бири бўлиб, миллий балет, ўзига хос театр тури. Бунда муайян замонавий ва тарихий мавзулар, инсоннинг ички дунёси, кечинмалари, ҳистуйғулари мусиқа асосида, рақс ҳаракатлари воситалари билан акс эттирилади. 1984 й. октябрь ойида Ўзтелерадиокомпанияси қошида рақс ансамбли сифатида 16 раққоса ва 2 раққос билан иш бошлаган. Ташкилотчиси ва бадий раҳбари Юлдуз Исматова рақс спектакли яратишда миллий рақс меросига, ҳаракатлар, усуллар, чарҳлар, айланишлар, жилвалар, рафторлар силсиласига таянди. Аҳён-аҳёнда мумтоз балет, шарқ рақси ҳаракатларига ҳам мурожаат қилиб туради. Айтиб ўтилган икки йўналиш тўққиз хил «Тановар» рақслари талқинларини ўз ичига олган «Севги васли» дастури билан «Улуғбек буржи» спектаклида ўз аксини топди . Театр халқаро фестивалларда фаол иштирок етиб, рақс санъати орқали миллий маданиятимизни тарғиб қилган.

3. Тадқиқот методологияси. Рақс театрларининг замонавий санъатга таъсирини таҳлил қилиш учун қиёсий таҳлил, тарихий тадқиқот ва сифат мазмунини таҳлил қилиш усулларидан фойдаланилди. Тарихий метод жанр тараққиётини кузатиш имконини берди, қиёсий таҳлил эса жаҳоннинг етакчи рақс театрларининг умумий ва ўзига хос хусусиятларини аниқлаш имконини берди. Замонавий спектаклларнинг мазмунини таҳлил қилиш бизга 21-асрда рақс театрларидаги асосий эстетик ва экспрессив тенденцияларни аниқлаш имконини берди.

Рақс театрларининг замонавий санъатга таъсири шундаки рақс театрлари хореография ривожига, сахна санъатига янги шакл ва услубларни жорий этишда катта таъсир кўрсатади. Улар янги эстетик кўрсатмаларни шакллантиради ва видео санъат, мултимедиа томошалари ва иммерсив чиқишлар каби фанлараро соҳаларни ривожлантиришга ёрдам беради. Рақс театрлари жисмоний ҳаракатни концептуал ифодавийлик билан уйғунлаштириб, театр драматургиясининг ривожланишига алоҳида таъсир кўрсатди.

Хулоса

Рақс театрлари анъана ва инновацияларни ўзида жамлаган ҳолда замонавий жамиятнинг маданий ҳаётида муҳим ўрин тутди. Уларнинг ижоди рақсни идрок этиш чегараларини кенгайтириб, уни бадий ифода ва мулоқотнинг кучли воситасига айлантиради. Замонавий рақс театри ривожланишда давом етмоқда, янги технологияларни ўзлаштирмоқда ва санъатнинг бошқа турлари билан ўзаро алоқада.

Рақс театри жаҳон санъатида муҳим ҳодиса бўлиб қолмоқда, у сахна ҳаракатини идрок этиш ва талқин қилишнинг муқобил усулларини таклиф этади. Унинг ривожланиши инсоннинг анъана ва инновацияни уйғунлаштириб, ҳаракат орқали ўзини намоён қилишга доимий интилишидан далолат беради. Ушбу жанрнинг келажаги янги шакллар ва бадиий изланишлар учун имкон беради.

Рақс театри ажойиб ва кўп қиррали санъат бўлиб, ўзининг ҳиссий кучи ва таъсирчанлиги билан томошабинларни жалб қилишда давом етмоқда. У турли маданий анъаналарни бирлаштиради ва раққосаларга ўз фикрлари ва ҳис-туйғуларини ҳаракат орқали етказиш имкониятини беради, сахнада томошабинлар спектакл тугаганидан кейин узоқ вақт эслаб қоладиган ноёб лаҳзаларни яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. Банес, С. "XX аср рақс театри". - М.: Санъат, 2001 йил.
2. Граҳам, М. "Менинг рақсим, менинг ҳаётим". - Нью-Йорк: Скрибнер, 1991 йил.
3. Копеланд, Р. “Рақсдаги модернизм: Айседора Дункандан Пина Баушгача”. - Лондон: Роутледж, 2004 йил.
4. Пина Бауш: мерос ва таъсир. - Берлин: Шотт мусиқаси, 2015.
5. Сервос, Н. "Замонавий рақс тарихи". - Париж: Галлимард, 2010.
6. Фостер, С. "Рақс театрида хореография ва ҳикоя". - Чикаго: Чикаго университети матбуоти, 1996 йил.
7. Театрларнинг расмий веб-сайтлари: Tanztheater Wuppertal Pina Bausch Martha Graham Dance Company, Akram Khan Company, Nederland Dans Theater (NDT).